

MODLITWA KOŚCIOŁA
10

MSZA PO STAREMU
SIĘ ODPRAWIA

Panu Profesorowi Karolowi Górskiemu
uczeń

Paweł Sczaniecki OSB

MSZA PO STAREMU SIĘ ODPRAWIA

Posłowie
Jan Andrzej Spież OP

TYNIEC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redaktor serii: Szymon Hiżycki OSB

Redaktor tomu: Szymon Hiżycki OSB

Korekta: Agnieszka Nieć, Agnieszka Bajer

Opracowanie graficzne: Jan Nieć

Fotografie: Archiwum wydawnictwa

Imprimatur: Kuria Metropolitalna
Nr 3645/2008, Kraków, dnia 18.12.2008 r.
† Jan Zając, wikariusz generalny
Ks. Kazimierz Moskała, wicekanclerz
O. Tomasz M. Dąbek OSB, cenzor

Superiorum permissu: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 53/2008, Tyniec, dnia 23.04.2008 r.
† Bernard Sawicki OSB, opat tyniecki

Wydanie trzecie – Kraków 2011

ISBN 978-83-7354-405-5

© TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-95
tel./fax +48 (12) 688-52-91
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Spis treści

Część pierwsza ŹRÓDŁA

Zamiast przedmowy	11
Źródła pisane	17
Pierwociny teologii	22
O dawnej architekturze	28
Ołtarz	34
Tkaniny ozdobne	41
Śpiew łaciński	46
Pochodzenie rytów	52

Część druga LITURGIA MSZY ŚWIĘTEJ

Ryt staropolski	59
Kwestia odrębności	59
Podstawy rekonstrukcji	60
Osobliwości	62
Przygotowanie	63
Liturgia słowa	66
Śpiewy	66
Słowo Boże	67
<i>Post illa</i>	69
Modlitwy	70
Liturgia ofiary	72
Kanon mniejszy	72

Początek kanonu wielkiego	73
Podniesienie	74
Tekst kanonu	75
Teologia kanonu	77
Komunia Święta	81
Komunia Święta pod dwiema postaciami	81
Komunia Święta „po polsku”	83
Namiastki Komunii Świętej	84
Miejsce Komunii w Mszy Świętej i w życiu	89
Dzieje przemiany	91
Polska recepcja Burkarda	91
Przyjęcie Mszału rzymskiego	95
U źródeł powodzenia	98

Część trzecia

ZWYCZAJ W NAWIE KOŚCIOŁA

Środowisko	103
Warunki powstania i rozwoju	103
Dzień święty	104
Suma parafialna	105
Razem czy osobno	108
Znaki święte	112
Znaki na głębiach	112
Znak krzyża	113
Udział rąk	115
Różne postawy	118
Procesja	121
Działanie znaku	123
Wspólny śpiew	125
Przeciwieństwa	125
<i>Kyrie eleison</i>	126
Śpiewać jak pacierz	128

Przeplatanie	130
Pieśń przed kazaniem	131
Pieśń mszalna	133
Ostatni etap	134
Mszy Świętej słuchać	137
Przykazania kościelne	137
Muzyka kościelna	137
Słuchanie Ewangelii	140
Kazania	142
Komentator	143
Cisza po Podniesieniu	145
Z uczciwością i nabożeństwem	148
Udział przez ofiarę	150
Ofiara z człowieka	150
Dewocja	152
Pochód ofiarników	154
Zbieranie na tackę	155
Znaki najdrobniejsze	156
Stypendium	157
Nowy kształt człowieka	160
Msza Święta jako widowisko	162
Dramat liturgiczny	162
Dramatyczność Mszy Świętej	164
Tęsknota za oglądaniem Hostii świętej	166
Nauka płynąca z zakazów	167
Rozpamiętywanie	169
Widzowie	172
Pacierz	175
Pierwsze wzmianki	175
Wypominki średniowieczne	177
Pacierze w ikonografii	178
Traktat Krzyckiego	180

Lekcja liturgii.....	181
W kulturze religijnej	183
<i>Communicantes</i>	185
Waga słów.....	185
Komunia sakramentalna i duchowa.....	186
Zjednoczenie z kapłanem	189
Komunia z aniołami	190
Zjednoczenie ze świętymi	193
Liturgia żałobna.....	194
Pocałunek pokoju	196
Komunia z całym światem	198
Uzdrowienie duszy.....	200
Święty Kościół Powszechny.....	201

Zakończenie

Miejsce Mszy Świętej w pobożności dzisiejszej

Stara i nowa dokumentacja	207
Odnalezienie Mszy Świętej	209
Wobec Bożych darów.....	210
Eucharystia	213
Nowe treści i formy.....	215
W drodze	218
Posłowie do drugiego wydania.....	221
Bibliografia	231

Część pierwsza
ŹRÓDŁA

Na poprzedniej stronie:

Całostronicowy inicjał „T” z sakramentarza Corbie (?)

– *Te igitur*, czyli początek Kanonu rzymskiego;

2 poł. IX w., Paryż, Bibliothèque Nationale

Zamiast przedmowy

Gdy Sienkiewicz kreślił obraz Mszy Świętej, użył barw autentycznych. A jednak trudno nam dziś uwierzyć, że jeszcze nie tak dawno było zupełnie inaczej: do minionej już epoki należą kolatorzy z własnymi ławkami przy ołtarzu i czekanie na nich z nabożeństwem. W mrok historii przesuwa się także sam Połaniecki, który w kościele, słuchając jednym uchem ploteczek, przywoływał wspomnienia dzieciństwa, „gdy bywał tu z matką”. Mijał czas, a on „myślał także, że może dlatego wszystkie systemy filozoficzne mijają jak cienie, a Msza po staremu się odprawia, iż ona jedna obiecuje dalszy i nieprzerwany ciąg...” A obok „kościół był ten sam, nawa była równie pełna płowych głów chłopskich, szarych sukman, czerwonych i żółtych chustek oraz kwiatów na głowach dziewczek...”

Dziś żaden wnuk czy prawnuk Połanieckiego nie pomyśli, że Msza odprawia się po staremu. Charakterystyczną cechą czasu jest odnowa, każdy rok przynosi jakąś zmianę. Powstają sprzeczne uczucia lęku i radości. Niepokoi przekształcanie się nietykalnego, bo ludzie wyrosli w przekonaniu, że Msza ma się odprawiać po staremu, tymczasem cieszy nowy ołtarz i dar języka macierzystego od Kościoła. Nie ma wątpliwości, że Konstytucja o liturgii z dnia 4 grudnia 1963 r. wykopała przepaść między nowym okresem w dziejach Mszy a tamtym dawnym. Połaniecki gustował w niezmienności Mszy, a oto jego prawnuka niecierpliwi zwłoka w dziele reformy liturgii,

bo chciałby nie tylko dogonić Rzym i Europę, owszem – prześcignąć: chce świadomie i osobiście wziąć udział w służbie Bożej, dlatego sięga po mszalik znacznego formatu i studiuje go z pasją.

Wybiła zatem godzina dla książki o Mszy Świętej. Nie pierwszozna to, bo w polskiej literaturze jest około stu tytułów dotyczących tego przedmiotu¹. Chociaż każdy z autorów starał się o oryginalność, wytworzył się tradycyjny sposób wykładu. Po prostu omawia się części składowe Mszy po kolei. Jednak ta metoda narusza perspektywę: zaciera ważność modlitw kanonu, a na pierwszy plan wysuwa ryty wstępne. Próbowano więc ukazać w pierw części ważniejsze, a potem drugorzędne. Ten znów sposób utrudnia korzystanie z książki. W pismach o Mszy Świętej zaobserwować można wybitną przewagę materiału historycznego. Nie każdy z czytelników to lubi, nie każdy rozporządza dostateczną wiedzą w tym zakresie, a jednak historyczny sposób wykładu okazał się słuszny, nawet w pewnej mierze niezastąpiony.

Jak będzie w wypadku niniejszej książki?

Nacisk spocznie przede wszystkim na treści. Nawet w opisie znaku czy przejawu celem będzie jego zawartość i głębszy sens. Niecelowe jest przedstawiać Mszę Świętą za pomocą sposobu, który by sam wymagał objaśnień. Dlatego układ będzie także prosty: najpierw omówienie źródeł – dla krótkości tylko średniowiecznych; następnie całość materiału zostanie podzielona na dwie części, w zależności od tego, czy omawiane sprawy dokonują się z tej czy z tamtej strony ołtarza. Sztuczny to jest po-

---

¹ Tekst pisany był w latach 60. XX w. Obecnie literatura jest znacznie bogatsza.

dział na liturgię kapłańską i na zwyczaj, który obowiązuje w nawie kościoła. W rzeczywistości współistnieją one i tłumaczą się wzajemnie. Ale na takim podziale zyska jasność i prostota. Wreszcie zakończy pracę próba określenia dzisiejszej pobożności mszalnej – odpowiedź na pytanie, czy bogaty repertuar słów, gestów i postaw znajduje zrozumienie i oddźwięk u uczestniczących w Ofierze.

Oczywiście nie zabraknie w książce materiału historycznego. Będzie to jednak historia, której nie uwzględnili poprzednicy, autorzy tego rodzaju prac. A może to nazwać inaczej: chodzi po prostu o wprowadzenie czytelnika w zwyczaj tego kościoła, do którego pójdzie w najbliższą niedzielę ze swoim mszałem. Zwyczaj kościelny powstał po to, aby dopomagać, wyjaśniać i ułatwiać. Zwyczaj ten Kościół z troską pielęgnował przez wieki i wykorzystywał go do uświęcania licznych pokoleń. Więc przede wszystkim trzeba go poznać, inaczej ciąży jak zbroja Saula.

Msza Święta ma swój twórczy udział w dziedzinie kultury. Dla niej budowano katedry i ołtarze, dla potrzeb mszalnych złotnicy kuli kielichy i rzeźbili oprawy ewangeliarzy, a były one cenniejsze od złota. Księżne i dworki haftowały ornaty, w klasztorach pisano ręcznie księgi liturgiczne. Wspomnieć trzeba tu szklarstwo, rolnictwo z uprawą pszenicy i ogrody z winnicami, szkoły i szkółki wdrażające do śpiewu kościelnego – to wszystko, co wypełnia dzieła historyków kultury. Ale kultura tkwi w człowieku, nie w murach, które zbudował, ani w klejnocie, który oprawił. Wobec tego zwyczaj wysuwa się na czoło zagadnień kultury. Sprawą szczególnie doniosłą jest stwierdzenie, czy Msza Święta przyczyniła się do rozwoju zwyczaju dodatnio, kształtując ludzkie postępowanie. W wypadku Połanieckiego zwyczaj zawiódł.

To, co Sienkiewicz pisze o ławce kolatorskiej, jest przykładem ujemnym, toteż nie tam szukać należy zwyczaju naprawdę związanego z Mszą Świętą, lecz tam, gdzie nie kłaniano się sobie z admiracją i nie oglądano przez lornetki. Z podobnym do owych ukłonów zjawiskiem spotkamy się (i już spotykamy) u prawników Połanieckiego, jeśli w miejsce nie znanego sobie zwyczaju wniosą własną swoją pustkę.

Wiele więc przyczyn skłania, by pisać o zwyczaju mszalnym. Na przekór ogólnej opinii, która kształtowała się pod wpływem nauki niemieckiej o niższości Słowian, zwyczaj nasz jest bogaty i stanowi wartościowy dorobek. Polska jest pod tym względem ciekawym terenem badań. Tu trwa nieprzerwanie przez tysiąc lat praktyka. Przysłowiowa gościnność rozciąga się na ludzi i na idee czy zwyczaj. Dzięki zdolności przystosowania nabytków obcych z czasem zakorzeniają się one: kto by pomyślał, że gwiazdkowe choinki nie sięgają poza XIX w., gdy dziś tworzą część organiczną rodzimej tradycji? Można mnożyć przykłady, bo w Polsce na ogół nie wymyślano zwyczajów, ale je adaptowano.

Msza Święta jest również zagadnieniem historycznym. Francuzi mają na to słowo: *présence*. Jego polski odpowiednik „obecność” nie utarł się dostatecznie. Niemniej Msza Święta jest w Polsce o b e c n a od chwili, gdy praojcowie wprost z chrzcielniczy szli do Komunii Świętej. Ściśle biorąc, Msza Święta wyprzedziła ten chrzest, bo ją sprawowali od początku pierwsi apostołowie – Jordan i inni.

Potem zainteresowany odszuka ją u Galla-Kronikarza i na drzwiach gnieźnieńskich, które ilustrują żywot Wojciechowy. Odnajdzie ją także przy koronacjach królów i przy pogrzebach, na polach bitew i w obleżonych

miastach, przy zaślubinach, wyborach czy jubileuszach, w ceremoniale fundacji i w trosce o zmarłych. Jest ona w zabobonach i w uroczystych układach, jest – *veritas amior* – w wyrokach na Żydów o świętokradztwo. Ostatnia wojna dopełniła obraz szczególnie katakumbowym: Mszę celebrował kapłan w obozie na ręce współwięźnia. A ile wrzawy było o Mszę Świętą w dysputach z husytami i później, aż po koniec XVIII w., gdy kłótnie zamilkły wobec rozbiorów. Odnaleźć można Mszę w literaturze pięknej, u Reymonta, Prusa, Sienkiewicza...

Wydawałoby się więc, że starczy tylko schylić się, by zebrać wiadomości, bo będzie ich tak dużo – tymczasem wprost przeciwnie: trudności rosną, można by nieraz sądzić, wertując źródła, że Msza Święta nie ma swego miejsca w dziejach Polski. Na pierwszy traktat teologa trzeba bowiem czekać do samego końca XIV w. Trzeba obejrzeć setki pieczęci, aby ledwie jedną i drugą znaleźć z tematem eucharystycznym, a wiadomości są w źródłach tak rozproszone i drobne, że nie można odpowiedzieć na pytania zasadnicze. Wiadomo o potężnych wpływach zakonów średniowiecznych, ale o ich liturgii nie wiadomo nic prawie poza ogólnikami. Kazań średniowiecznych na temat Mszy nie ma. Późniejsi wydawcy wykropkowali to, co dotyczy zwyczaju religijnego. Wiele bezcennych świadectw przeleżało aż do ostatniej wojny w archiwach, ale uległy zniszczeniu w przeddzień zainteresowania się nimi. Jeszcze gorzej przedstawia się sprawa źródeł, które zwyczajnie powinny by przynieść wiele wiadomości: w żywotach świętych autorów ciekawiły cudowności raczej niż zwyczaj mszalny. Niestety sytuacja pogarsza się z upływem wieków. Jeśli zebrać można pokłosie względnie obfite w żywocie św. Wojciecha czy św. Jadwigi – to darem-

nie szukać wskazówek, czy ofiara ojca Kolbego dojrzała w szkole Mszy Świętej (choć są podstawy, aby się tego domyślać). Pamiętniki, listy pobożnych osób z XIX w. pomijają Mszę Świętą, a co gorzej – historycy nie wciągnęli jej do swej problematyki.

Jak podsumować ten osobliwy rozrachunek? Bez wielu badań szczegółowych nie ma mowy o gruntownej syntezie. Wolno ją przecież uprzedzać przemyśleniami. Płyną one z codziennego od wielu lat obcowania z Mszą Świętą i ludźmi, którzy w niej biorą udział z tej czy tamtej strony ołtarza.